

HENRI BRUNING
SCHRIJFT OVER:

ALBERT HELMANS RATTEN

ER zijn vele dingen, die Albert Helman niet kan; er zijn ook dingen, die hij alleen maar kan; maar hij meent, geloof ik soms, dat hij alles kan, en dit zelfs zonder veel moeite. Romans spuiten, en dan nog wel van een overvloedig omvang, behoort tot de dingen die hij best niet kan. Maar een verhaal als „Mijn Aap Schreit“ schrijven is een van die dingen welke, bij mijn weten, hij alleen maar kan, en het zou, opgenomen in „De Korte Baan“ (een bundel Nederlandsche verhalen welke du Perron en Marsman voor 'n tweetal jaren samenstelde) met het beste daarin, en dat beste stond op een zeer hoog plan, gemakkelijk hebben kunnen wedjveren.

Ik weet niet goed wat Albert Helman sedert het geserreerd, plastisch en atmosferisch proza van dien „korten roman“ waarin elke situatie psychologisch ongemeen scherp gesteld en kort, decisief geformuleerd werd, waarin schrituur en gedachten reeds een wonderlijke rijpheid vertoonden, — ik weet niet goed wat Helman sedert dien precies bezielde. Hij begon — na het misverstand van zijn „Serenitas“ — romans te spuiten van een voor schrijver en lezer catastrophale breedsprakigheid, onzakelijkheid, onwezenlijkheid. Slechts sporadisch bracht hij een figuur — ook waar hij bewees deze te doorzien — tot helder leven. Zelden werd een figuur compleet en krachtig gestalte, een zelfstandigheid van vleesch, bloed, beenderen, hart, wil en hersens. Kon hij dit niet? De atmosfeer — die hij zoo wist te laden — verdunde, verschaalde, verijde. Zijn taal werd afwisselend verwaarloosd en quasi-mood, afwisselend verijnd en versloand, op het stuntelige af hier en daar. Zijn werk haalde niet alleen niet meer het peil van „Mijn Aap Schreit“, het bleef heel vaak, bladzijden lang, beneden peil. Men begon zich soms af te vragen of Helman zichzelf — maar dan op volkomen onverklaarbare wijze — in „Mijn Aap Schreit“ overtroffen had, of dat hij in zijn later werk — hetgeen bijna even onverklaarbaar is — zichzelf bewust, opzettelijk verloochende. Maar ik geloof noch het een, noch het ander. Ik geloof dat de vele mislukkingen in zijn later werk aan een miserabel misverstand zijn te wijten; aan het misverstand, dat hij meent alles te kunnen en alles zonder veel moeite te kunnen, en aan het misverstand, dat hij enkele zeer gevaarlijke en verpoffelijke zijden van zijn talent voor kwaliteiten is gaan verslijten. Is hier dan sprake van een schromelijke zelfoverschatting? Ik meen, dat men juistert doet hier te spreken van een door 'n weinig deskundige critiek in de hand gewerkten fatalen overmoed.

Albert Helman kan voortreffelijk schrijven, maar hij scheen steeds minder te gelooven, dat zijn voortreffelijk schrijven ook een voortreffelijk schrappen vereischt. De kunst van schrijven bestaat voor een niet gering deel uit de kunst der zelfkastijding die het doorhalen is, — een om meer dan één reden moeilijke kunst. Dit is niets nieuws; het schijnt alleen nieuw er in verband met Helman aan te herinneren. — Voorts: reeds zijn „Zuid-Zuid-West“ had — naast voortreffelijke bladzijden — een gevaarlijke zijde van dit talent blootgelegd; een bijna vrouwelijke, ik zeg haast meisjesachtige, gevoeligheid die zich voortdurend op den rand (en dikwijls ook óver den rand) van het sentimentele bevond en die het scherpe, roefle, zakelijke, mannelijke denken verdunde en deed uitdijen tot een droomerig, poëtiserend, idealiseerend, irreeel en traag gemijmer. Gemijmer zonder spierkracht, zonder substantie. Zonder waarde ook. Ik weet wel dat er dames zijn, die bij dit ethisch en verbeven gepraat zwijmelen van verrukking, juist omdat het zoo heerlijk verbeven en ópzinig klinkt, maar een schrijver die zijn lezers en hun reacties weet te schatten beseft dan onmiddellijk dat hij een kant van zijn wezen is genaderd die hij het beste doet voortaan maar te verwaarlozen. Het tegendeel gebeurde bij Helman. De onverbijddelijke concreetheit, het scherp en voortdurend terzake van zijn West-Indische schets maakte plaats voor een cultus van het vage, zwijme-

lende, droomzieke; de dwingende, sobere kracht van zijn woord, de bijtende precisie van zijn formuleringen verdween, en verdween welhaast spoorloos. Er is mij van zijn latere werk weinig meer bijgebleven, tenzij enkele prachtige bladzijden uit „De Stille Plantage“, bladzijden waarin hij het geheimzinnig en wreed gebeuren van een tropisch oerwoud beschreef, en eenige verhalen uit „Hart zonder Land“. — „Orkaan; bij Nacht“, waarin Helman, volgens de geruchten, tot de áárde en de menschen was teruggekeerd, en dat ik bijgevolg met een zekere spanning begon te lezen (omdat deze terugkeer mij de redding van dit talent; toescheen), werd, op de eerste bittere bladzijden na, een niet geringe teleurstelling. Het leed wederom aan al de kwalen van de daaraan voorafgegaane romans; het bleek breedsprakig (onbehoord breedsprakig), sentimenteel-verbeven en slapjes-geschreven; de figuren, hoewel scherp gezien, werden onaannemelijk en verwaterd gerealiseerd.

En thans ligt „Ratten“¹⁾ voor ons. De voornaamste verdienste van dit boek is, dat men zich na lezing genoopt gevoelt „Mijn Aap Schreit“ te herlezen, en het ook inderdaad herleest; om te controleren, wie zich hier vergist heeft: de lezer omtrent zijn meening over dezen auteur, of de auteur in zijn meening over zichzelf en het hier gepubliceerde verhaal. Maar als men dat vroegere, zoo gave werkje heeft gelezen, is het nogmaals een raadsel wat den schrijver heeft; bewogen dien eersten „korten roman“ door dezen tweeden, te doen flankeren. Afgezien van enkele korte beschrijvingen van het nachtelijk rattenleger dat zich plotseling over het bergstadje heeft uitgestort — beschrijvingen die soms waarlijk hallucinant luguber zijn — en afgezien van Helmans visie op deze oude, legende van Hamelns rattenleger, mist het vrijwel iedere kwaliteit. Als geheel blijft het ver beneden het niveau waarop het zich overeenkomstig de visie moest bewegen, ver beneden het conflict dat het wilde suggereren en oproepen; het klinkt, vooral waar de rattenleger het woord neemt, handelt of fluitspeelt, valsch, ernst, onwaar; spichtig, schril, schraal; de stem heeft geen volume; en als men niet beter wist, zou men veronderstellen dat de schrijver eenvoudig-ter boven zijn krachten heeft gegrepen, terwijl terwijl juist het tegendeel waar is, terwijl juist deze schets scheen weggelegd door den schrijver van „Mijn Aap Schreit“, terwijl hij zich juist hier in dezen „korten roman“, prachtig had kunnen hernemen (en wreken). Het is echter niet gebeurd. Het schijnt overhaast, in een vloek en een zucht neergeschreven. — Getuige eenzijdig de gemakkelijke en goedkope middeljes waarmee hij hier soms atmosfeertjes schept, anderzijds de soms vlak-af gemeene beeldspraak. Enkele voorbeelden:

„De scheefgezakte geveld zijn breed-weggezonden slaap-ontleede wezens.“ (blz. 5).

„En het meer heeft reeds zijn laatste golven stilgelegd. Het breed en waardig, éven glnsterend, als een moeder die haar woelig kroost een poos naar bed weet onverzadigd ligt te staren naar 't plafond.“ (blz. 6; men bedenke, het gaat hier over een nachtelijk bergmeer).

„Dan speelt weer ergens van een windgetuif met de wolken.“ (blz. 7).

„Want nauwelijks is de maan verzwolgen door een sterke bergkaak, en stijgt de eerste roose damp uit de oosterkint omhoog, of weg zijn alle ratten, weg.“ (blz. 8).

„Het (stadje) blinkt van halderheid, van zelfvergeogen.“ (blz. 9).

„Dan is de zon bloedrood en vlekken morsend op het meer, gezonden in een hooge bergspleet.“ (blz. 32).

„De maan ontwaakt, heft traag zijn blonde hoofd uit plotseling met goud omboorde wolkenkussens. Vlokkens lichtend-wit kapok verstuiwen op het meer.“ (blz. 33) Etcetera.

Ergoer, indien niet ergelijker, is de grootspraak die een groot gedeelte dezer bladzijden in beslag neemt

en die daarbij soms nog zoo stuntelig aan het woord komt, dat men zich in gezelschap van een of andere confectioneële toneelstraak waant. (Ik zal daar aanstonds een greep uit doen). De figuur om welke deze verbeelding draait, de figuur van den muzikant, bleef zonder innerlijke structuur, onvoltooid, ondoorwrocht, zonder atmosfeer; volkomen nietszeggend. Hij werd eigenlijk precies zooals Helmans vertaling van Georg Trakls gedicht „Die Ratten“, welke vertaling tijdens een weinig beklemmend ijlen van den rattenleger ten beste wordt gegeven. Ik laat dit gedicht in zijn vertaling hier volgen: de lezer oordeele. Het is kennschetsend voor het geheele boek.

In den hof schijnt wit de herfstijke maan,
Van de dakrand valt schaduw, een spookachtig matte.
Zwigen woont waar leeg vensters staan:
Daar duiken ze schuifend op, de ratten.

Ze springen sluitend op stoep en straat
Een afschuwelijke vleug van stank huivert even
Achter hen aan, uit het privaat
Waar angstwekkend de maneschijn hangt te beven.

Ze kijven van gierigheid als dol,
Vervullen de schuren en de paleizen
Met koren en rijpe vruchten vol.
Lisige winden in 't duister krjtschen.

Ik acht me ontslagen van den plicht op deze vertaling commentaar te leveren; ze spreekt voor zichzelf. Men kan opmerken dat Helman geen „dichter“ is, maar hij is voldoende artist om, bij eenige kalme zelfcritiek, te weten dat dit geen vertaling en geen gedicht is. Ik kan deze zelfverblindende niet anders verklaren dan door den overmoed waarop ik boven wies. Ik geloof, dat Helman tot die talen behoort die niet ongestraft de weelde verdragen het paradeerde te zijn. Gelijk dit gedicht is het verhaal: vorm-loos, onduidelijk, niet dwingend. Het is evenmin klemmend als beklemmend. En waar het dit een oogenblik is, wordt het bereikt weer onmiddellijk, op 'n bijna schandelijke manier, vernield. De illustraties van Jozef Cantré werken dit niet weinig in de hand. Ze vallen volmaakt — hinderlijk en kindertlijk — uit den toon. Waar Helman zich voortdurend aan den ernstigen (ernstigsten) kant van 's werelds geburen beweegt, is het bijkbaar Cantré's bedoeling vooral licht en (ach ja) charmant te zijn. Waar voor Helman het rattenleger iets gruwelijks was, is het ratje voor Cantré een grappig ornamentje. Op zich zijn de meeste teekeningetjes expressie-loos en als illustraties zijn ze — kort en goed — onnoozel. Het spijt me, dat ik voor deze prestatie van dien anders vaak zoo deugdelijken illustrator geen ander epitheton kan vinden als ik waarheid-lievend wil blijven, maar ze zijn het. Cantré heeft geen bedoeling en geen woord begrepen; het bedoelde heeft hij niet opgevangen, aangevuld, en het gerealiseerde heeft hij bedorven. De wens, in het colophon van dit boek uitgesproken, dat de initialen en vignetten geen schade zouden brengen aan de sfeer van deze geschiedenis ('n sonderlinge, weinig-complimenteuse wens) is niet in vervulling gegaan, allermint.

Tot slot een staal van Helmans kunnen, en een staal van Helmans hachelijke pathetiek en grootspraak.

„In deze ééne seconde weet hij, hoe ze (de ratten) reeds naderbij komen, hoe ze het vormloos pakket daar midden op straat omsingelen en een gepiep en geruk en gemuffel begint. Hij hoort het geknars van de scherpe tanden en het gekras van de wreed-scherpe nageltjes over de steenen. 't Zijn donkere snel kriolende klonten, zoo donker als waar hij zelf (de nachtwacht; het is nacht. H.B.) onzichtbaar geplaat staat. Hij ziet witte flitsen van tanden en vallende gensters van oogjes, en juist nu de regen gedaan heeft, in aanselend opengaan nachtlucht: de kale en schurftige ratten, gewolven leprozen vol wittigheid, vlugge en spitgesmoete als bunzings en dikke vervette die nauwelijks voortgaan. Ze rukken en trekken aan 't pak dat elastisch is, meegeeft en inkrimpt. Schier tot wanhoop brengt het de ratten; ze rukken als dollen en bijten zich vast aan elkaar en rukken elkanders flanken kapot.

't Is ijselijk te zien, en enkel de nachtwacht heeft zin om te lachen, wanneer er, o schrik, op eenmaal een groot paarsbruin beest zoo laag en zoo dik als een takshond te voorschijn komt uit den nacht. De waker spaakt wijd zijn beide oogen open: een rat is het, groot als een hond, met honderden pestublen bleek overdekt. Hij is glimmend, slechts enkele bossen zwart haar steken steil uit zijn rug. De andere ratten stuiven opzij om hem door te laten, en nu is het duidelijk te zien, op zijn kop is een kroontje van goud-blonde haren, op zijn spichtige, wroede, verachrompelde kop. De rattenvorst, die eens in het jaar zijn rotende neus verlaat om de ronde te doen door al zijn domeinen.

De nachtwacht balt beide zijn vuisten. Van schrik en ontzetting? Van haat? De rattenvorst scheurt met zijn pooten het zwarte pakket uit elkaar, hij wroet met zijn knagende bek in de windsels, en als hij de kop heft, daar houdt hij een kinderhoofd vast met zijn kaken. Met een kreet stort de nachtwacht vooruit, een enkele kreet die flakkerend zich in de nachstraat verspreidt en die al de ratten uiteenstuift,

alle op een na. Want op hetzelfde oogenblik boort zich de hellebaard dwars door de rug van den rattenvorst. Het vooze, vadzige lijf is geheel aan de staak gespietat." (bidz. 23—25).

„Zij zien het bootje naderkomen, door een dwarse golfslag en een koele wind gedreven, en ze zien den muzikant die dwaze liedjes speelt en opziet lacht, een spetterende lach. In hun ontzetting nog muziek, een dansmuziek! Op goeden Vrijdag! Vol afschuw keeren zij zich af, de knaapjes gillen: „Stil!“, vrouwen bekruisen zich, en hijgend, rood bezweet slaat de pastoor de handen voor zijn oogen.

Nu is het bootje zoo nabij, zij zien den muzikant in de oogen, wenden zich vol afschuw nogmaals af. Alleen de burgemeester gaat tot aan het water, zegt met aarzelende stem: „Verdorvene! Zoo lang jij ook niet bidt!“

De menschen luisteren angstig toe, en zie daar opent de ander traag de kaken; 't is een doodshoofd dat begint te spreken:

— Ziet ge niet? Processies baten niet. De ratten... ha-ha-ha... Ge vreest uzelve! Ha-ha-ha!

— En vreest gij niet?

— Ik heb een boot.

— Gods toorn...

— Ik ben sterker...

Een vrouw glit: „'t Is de duivel.“ Maar nu plooit een breede gilmlach in de wangen van den speelman: „Van den duivel wilt ge dan geholpen zijn?“

— Helpt gij ons! spreekt de burgemeester. En plotseling, in een schril koor stemmen allen in: „Ja, ja! Helpt ons!“ Etcetera. (bidz. 37—39).

Het is onbegrijpelijk, dat beide stukken in een en hetzelfde boek voorkomen, door een en denzelfden auteur geschreven werden.

HENRI BRUNING

¹⁾ Albert Helman: Ratten; Nijgh & van Ditmar N.V. Rotterdam, 1936.